

О.П. Шестаковський
O.P. Shestarovskiy

ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ШКАЛИ БОГАРДУСА

Abstract. In this article Bogardus scale is analyzed, also the history of its origin and formation can be traced in the works of G.Zimmel, R.Park, E.Bogardus, its adaptation by N.Panina and the meaning of the social distance concept is revealed. In connection to this, features and limits of scale usage are concerned, and the ways of its improvement for the usage in modern Ukrainian society are presented.

Вступ. Шкала Богардуса є однією з найбільш відомих та обґрунтованих методик для вимірювання міжетнічних стосунків у вітчизняній соціологічній практиці. Її використовують в обох загальнонаціональних моніторингах міжетнічних стосунків, один з яких проводиться Інститутом соціології НАН України (ІС НАНУ) з 1992 р., другий – Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) з 1994 р.

Шкала вимірює так звану соціальну дистанцію до представників різних етнічних груп. Часто припускається, що вона відображає упередженість, нетолерантність чи ксенофобію. Проте залишається відкритим питання, наскільки валідним є використання одновимірної шкали для таких багатовимірних феноменів.

Іншими словами, існує методологічна проблема недостатньої окресленості меж валідності шкали Богардуса для вимірювання міжетнічної упередженості. Поки вона є, неможливо прийти до однозначного висновку, поширеність чого саме відображують показники на основі шкали Богардуса і наскільки небезпечна ця поширеність для суспільства.

Актуальність проблеми посилюється прагматичними та теоретичними міркуваннями. У багатонаціональній Україні внаслідок загострення економічних, геополітичних та внутрішньополітичних проблем, зростає ймовірність підвищення міжетнічної напруги. Це поєднується з браком вивченості у вітчизняній соціології та соціальній психології міжетнічних упереджень, ксенофобії та нетолерантності, для подолання чого потрібен валідний інструментарій.

Питання змісту концепту соціальної дистанції, окрім Р. Парка та Е. Богардуса, висвітлювалися Ф. Етінгтоном, Г. Тріандісом та ін. Методологічні особливості шкали Богардуса проаналізовані М. Шоу та Дж. Райтом та ін., а у вітчизняній літературі – В. Павленко та С. Тагліним, В. Паніотто, В. Середою тощо.

Окремо слід відзначити роль Н. Паніної, котра запровадила шкалу Богардуса у вжиток серед українських соціологів. Її аналіз змісту шкали можна назвати найбільш влучним та зрозумілим. Роз'яснюючи зміст шкали, вона писала, що необхідно вести мову «не про «нетерпимість» у повному обсязі цього явища, а лише про одну з її складових – психологічну схильність до відторгнення можливих контактів з представниками іншої субкультури» [4, 32].

Водночас слід сказати, що тлумачення змісту соціальної дистанції, а отже й валідності шкали Богардуса, не має достатньої теоретичної глибини. Соціальна дистанція, швидше за все, виражає певні внутрішні настанови, але які – не зовсім ясно¹. Отже, важко сказати, як співвідноситься соціальна дистанція з такими поняттями, як нетолерантність чи ксенофобія. Якщо ж враховувати, що ставлення до представників інших етнічних груп (як і будь-які ставлення) є комплексними феноменами, то незрозуміло, які компоненти цих ставлень відображує шкала Богардуса. Крім того, залишилася недостатньо узагальненою висвітленою низка методологічних особливостей шкали соціальної дистанції, яка накладає соціокультурні та методичні обмеження на інтерпретацію її результатів.

Ця стаття присвячена спробі встановити, що стоїть за поняттям соціальної дистанції і які обмеження для застосування шкали Богардуса існують в Україні². Ми простежимо, як виникло поняття соціальної дистанції, як була сконструйована шкала Богардуса і які особливості та недоліки вона має. Далі розглянемо адаптацію шкали для українського суспільства та спробуємо накреслити напрями досліджень, які треба провести, щоб уточнити валідність шкали Богардуса в українському контексті.

Поняття етнічних упереджень. На наш погляд, базовим теоретичним поняттям при аналізі валідності шкали Богардуса має бути етнічне упередження, оскільки воно на відміну від таких понять, як ксенофобія та нетолерантність, окреслене набагато чіткіше³. Більше того, Р. Парк запропонував концепт соціальної дистанції, по суті, для вимірювання міжетнічної «упередженості», про що докладніше йтиметься нижче.

Етнічні упередження можна визначити як негативні ставлення до представників інших етнічних груп на основі їх групової приналежності, що базуються на надмірно широких узагальненнях, які не мають під собою достатнього обґрунтування і які можуть виражатися у дискримінаційній, ворожій поведінці стосовно цих представників у певних ситуаціях [8; 11; 19].

Етнічні упередження являють собою соціально-психологічні настанови. Тому вони за визначенням є порівняно складними утвореннями свідомості [22]. Одним з

¹ Роботи Н. Паніної теж не є винятком, внаслідок чого виділені нею феномени і парадокси міжнаціональних ставлень в Україні не отримали прийнятного та обґрунтованого наукового пояснення.

² Валідність шкали Богардуса була нами також перевірена емпірично під час дослідження «Визначення рівня ксенофобії в Україні», яке проводилося у 2008 р. центром «Соціальні індикатори» спільно з КМІС, «Левада-центром» за фінансової підтримки Міжнародного благодійного фонду «Відродження». Результати будуть викладені у наступних публікаціях.

³ Щодо проблематичності використання поняття ксенофобії у наукових дослідженнях – див. [12].

найбільш поширених є виділення принаймні трьох компонентів: когнітивного, афективного та конативного (такого, що відбиває схильність вести себе певним чином) [14]. Вони корелюють між собою, але є відносно автономними – тому вимірювання упереджень за допомогою одного показника може неповно або викривлено відображати ці утворення масової свідомості. Зокрема, поширеність стереотипів або негативних почуттів зовсім не обов'язково супроводжується такою ж поширеністю схильностей до дискримінації, приниження та інших форм упередженої поведінки.

Виникнення поняття соціальної дистанції: Г. Зіммель. Витоки поняття соціальної дистанції слід шукати в працях Г. Зіммеля [13, 159; 15; 17, 839]. Класик не залишив чіткого визначення поняття соціальної дистанції. Він користувався цим терміном, щоб відобразити складний зв'язок фізичного простору, з одного боку, і соціальної взаємодії та організації, з іншого. Наприклад, Г. Зіммель пише: «Просторові відношення, з одного боку, є тільки умовою, а з другого боку – символом відносин між людьми» [20, 402]. Соціальна дистанція, коротко кажучи, тлумачилася як те, що розділяє індивідів (а також матеріальні об'єкти) в усіх значеннях цього слова і показує міру їхньої відмінності. Вона включала в себе як «геометричне» взаємне розташування індивідів у фізичному просторі, так і «метафоричну» міру відмінності між ними [15]⁴.

Соціальна дистанція як відмінність між індивідами передбачає усвідомлення цієї відмінності та розрізнення як необхідні умови відображення та встановлення, а отже – існування соціальної дистанції⁵. Тому можливі безліч форм як окремих відмінностей, так і способів проведення розрізнення, а отже – проявів соціальної дистанції. Прикладами можуть слугувати класичні есе Зіммеля «Чужий» та «Велике місто і духовне життя», де це продемонстровано на різному матеріалі.

Трансформація уявлень про соціальну дистанцію Р. Парком. Р. Парк, який навчався у Г. Зіммеля, переніс поняття соціальної дистанції на ґрунт емпіризму Чиказької соціологічної школи з метою дослідження нової хвилі «расової свідомості» та расових упереджень. Власні уявлення про соціальну дистанцію та її детермінанти він виклав у своєму відомому есе [18].

За Р. Парком, «поняття «дистанції», застосоване до відносин між людьми, що відрізняються від просторових відносин, увійшло до соціологічного вжитку в намаганні звести *рівні й ступені розуміння та близькості, які характеризують особистісні та соціальні стосунки в цілому до чогось на кшталт термінів, які можна виміряти*» (виділено нами – О.Ш.) [18, 339]. Таким чином, Р. Парк суттєво спростив і звузив

⁴ Відмітимо також, що поняття дистанції саме по собі є важливим у працях Зіммеля. Воно відіграє помітну роль не тільки у його соціології, одним з наріжних каменів якої була інтеракція, що передбачає певну відстань між взаємодіючими суб'єктами, а й у його теорії пізнання, де відстань з'являється, як результат суб'єкт-об'єктного поділу, та аксіології, де відстань між суб'єктом та бажаною ним річчю робить цю річ цінністю [20].

⁵ Д. Фрісбі, розглядаючи есе Зіммеля початку ХХ ст., пише, що в них аналізувалися форми соціальних дистанцій, які включали у себе форми соціального, фізичного та психологічного розрізнення [16, 103].

поняття соціальної дистанції, позбавивши його «геометричного» аспекту, залишивши тільки соціально-психологічне розуміння відстані. Водночас поняття отримало чіткіше окреслення та можливість операціоналізації.

Р. Парк вважав: розуміння та близькість можуть носити не тільки особистісний, а й груповий характер. У першому випадку соціальна дистанція – результат особистісної стриманості (*reserve*), усвідомлення та підтримки відмінностей між окремими індивідами. У другому – йдеться про упередження, які є наслідком приблизно того ж самого, але на міжгруповому рівні – расовою⁶ або класовою свідомістю. При цьому групові упередження можуть впливати на стриманість у міжособистісних стосунках.

Р. Парк називає расовою та класовою свідомістю «стан свідомості, у якому ми стаємо, часто несподівано та неочікувано, свідомими тих відстаней, які відділяють або уявляються такими, що відділяють нас від класів та рас, які ми не повністю розуміємо» [18, 340]. На його думку, вона виникає, коли з'являються нові расові групи, які не схожі на «місцеві» і не асимілюються. Індивідуальна конкуренція перетворюється на групову (міжрасову), як це відбувалося на той час внаслідок емансипації негрів та збільшення кількості іммігрантів з країн Європи та Азії.

Незмінним результатом такої расової свідомості є расові упередження. Вони не тотожні соціальній дистанції, а є консервативною та до певної міри спонтанною реакцією на її порушення, а отже, реакцією, спрямованою на збереження існуючого соціального порядку [18, 344]. Тому упередження у ситуації міжрасової взаємодії можуть негативно впливати на почуття міжособистісної близькості, ведучи до прагнення збільшити соціальну дистанцію.

Р. Парк завершує своє есе словами про те, що мета дослідження расової проблематики «виміряти не наші упередження, а ті більш розпливчасті та тонкі табу і стримування, які продовжують існувати навіть у такому рухливому та мінливому суспільстві, як наше» [18, 344]. Тобто, Р. Парк хотів досліджувати не саму соціальну дистанцію, а ті почуття та пориви, що спонукають людину підтримувати її стосовно інших груп, не відчуття близькості саме по собі, а бажання його підтримувати внаслідок міжгрупових упереджень.

Водночас, ці «табу та стримування» на практиці важко виміряти інакше, ніж через упередження, оскільки перші формують другі. Упередження, у свою чергу, і призводять до бажання відсунути представника іншою раси на більш далеку соціальну відстань⁷. Коротше кажучи, соціальна дистанція у першу чергу мала відображати міру етнічної упередженості. Але, враховуючи розмитість поняттєвого апарату Р. Парка, відповідність між поняттям упередження, наведеним нами у попередньому підрозділі, та поняттям упередження у Р. Парка є, але умовна.

⁶ Слід пам'ятати, що в дослідженнях у США в той період термін «расовий» дуже часто був фактичним синонімом менш поширеного терміну «етнічний» – це робилося заради більшої зрозумілості для респондентів. Так, у переліку «рас» в запитальнику Е. Богардуса можна знайти вірменів, канадців, філіппінців тощо [9].

⁷ Поняття расової свідомості та упередження у Р. Парка сьогодні виглядають неточними, неповними, розпливчастими та ідеологічно заангажованими. Детальна розробка та експериментальна перевірка понять, що описують соціальні настанови, соціальну (у тому числі етнічну) ідентичність, стереотипи, міжгрупові процеси, були ще попереду. Проте у Р. Парка в зародковому вигляді присутнє розуміння чогось подібного.

Конструювання шкали соціальної дистанції Е. Богардусом. Р. Парк запропонував свій план з розробки методики вимірювання соціальної дистанції Е. Богардусу, професору університету Південної Каліфорнії. Соціальна дистанція була операціоналізована як соціальні контакти різного ступеня близькості, до яких готові чи не готові вдатися індивіди, взаємодіючи з представниками інших етнічних груп. Набір із семи різних соціальних контактів утворив у 1925 р. шкалу соціальної дистанції Богардуса (табл. 1, другий стовпчик). Пунктам були присвоєні значення від 1 для найближчої соціальної дистанції – (готовність взяти шлюб) до 7 для найдалшої соціальної дистанції (бажання не допускати до країни).

Таблиця 1

Різні варіанти шкали Богардуса

Варіант 1925 р. [9]	Варіант 1933 року I [10]	Варіант 1933 р. II [21]	Варіант Н. Паніної 1990 р. [2]
«Я охоче допущу представників кожної раси...»			«Я згоден допустити представників даної національності як...»
До близької спорідненості через шлюб	Одружився б	Приєднався б до групи через шлюб	Членів родини
До мого клубу як близьких друзів.	Мав би за справжніх друзів	Мав би за близьких друзів	Блиьких друзів
До моєї вулиці як сусідів	Працював би поруч в офісі	Мав би за сусідів поруч	Сусідів
До роботи у моїй професії у моїй країні	Мав би кілька родин у сусідському оточенні (neighborhood)	Працював би в одному офісі	Колег по роботі
До громадянства моєї країни	Мав би лише за випадкових співрозмовників	Мав би лише за випадкових співрозмовників	Жителів України
Тільки як відвідувачів у моїй країні.	Мав би за жителів поза межами мого сусідського оточення	Мав би лише за відвідувачів моєї країни	Відвідувачів України
Виключив би з моєї країни	Мав би за жителів поза межами моєї країни	Не допускав би до моєї країни	Взагалі не допускав би в Україну

Опитувані мали відмітити стосовно кожної «расової» групи стільки соціальних контактів зі списку, скільки вони були готові допустити з її представниками. В інструкції до запитальників наголошувалося, що реакція має бути першою, що спаде на думку, а оцінювати треба середнього представника групи, а не найкращого чи найгіршого її члена, знайомого респонденту.

Шкала виявилася не просто порядковою, а кумулятивною – тобто, обрання ближчого соціального контакту означало прийняття більш далеких контактів – за виключенням одного-двох найбільш крайніх. Наприклад, якщо індивід готовий взяти шлюб,

то це передбачає, що він погодився б і на решту соціальних контактів – крім тих, що передбачають обмеження чи виключення перебування в країні. Кумулятивність шкали була виявлена вже під час її апробації у 1925 р., де Е. Богардус застосував методу, схожу на розроблену кількома роками пізніше Гуттманом.

У 1933 р. Е. Богардус провів роботу з перетворення своєї шкали на квазіметричну. Використовуючи методику, подібну до методики Терстоуна, з 60 типів соціальних контактів були відібрані 7 за допомогою 100 експертів. Експерти мали керуватися розумінням соціальної дистанції як «ступеня доброзичливого розуміння, що існує між двома особами або особою і групою» [10, 268].

Нам доступні два дещо відмінних варіанта формулювання пунктів шкали 1933 р. (див. табл. 1, третій та четвертий стовпчики). Нам важко сказати, чим викликана ця відмінність, враховуючи, що в нас на руках не було журналу зі статтею, на яку вказують обидва джерела. У будь-якому разі звернемо увагу, що порівняно з варіантом 1925 р. були переформульовані чи змінили своє місце в шкалі 2 або навіть 4 пункти. У подальших дослідженнях пункти шкали теж могли змінюватися, наприклад, у залежності від того, кого саме опитували за цією методикою [4, 26], хоча в нас, знову-таки, немає відомостей про проведення методичних експериментів на кшталт того, що відбувся у 1933 р.

Найбільш поширеним із простих індексів для узагальнення даних стосовно соціальної дистанції виявився індекс расової (етнічної) дистанції який дорівнює найближчій соціальній відстані, на яку людина погоджується допустити представника тієї чи іншої етнічної групи: З одного боку, він ґрунтується на кумулятивності шкали Богардуса, з іншого – не вимагає додаткових арифметичних перетворень. На основі цього індексу расової дистанції можна вираховувати усереднені показники соціальної дистанції для представників окремих соціальних груп, щодо представників різних чи навіть усіх етнічних груп.

Критичні зауваження щодо шкали соціальної дистанції. Поняття соціальної дистанції і шкала Богардуса виникли, коли дослідження соціальних настанов та емпірична соціологія перебували у процесі становлення. Із цим пов'язана більшість недоліків та критичних зауважень щодо соціальної дистанції та шкали, що її вимірює.

По-перше, поняттю соціальної дистанції із самого початку не вистачало теоретичної розробленості. У соціології Г. Зіммеля соціальна дистанція потенційно може означати міру будь-якої нетотожності між індивідами. Р. Парк конкретизував це поняття, але чинники, що стоять за ним, залишилися малоз'ясованими. Ця обставина має принаймні два наслідки для шкали соціальної дистанції.

Перший наслідок – мала диференційованість шкали з точки зору сучасних уявлень про багатомірність етнічних упереджень. Одновимірність шкали Богардуса в принципі не здатна їх розрізнити, хоча очевидно, що переважання негативних почуттів (афективного компонента настанови), скажімо, до американців, та переважання негативних стереотипів щодо них (когнітивного компонента настанови) являють собою різні види упередженості. Можна припустити, що серед трьох основних компонентів етнічних упереджень, які згадувалися вище, шкала

Богардуса має відображати в першу чергу конативний, але цю гіпотезу необхідно перевірити емпірично.

Другий наслідок – невизначеність чинників, що визначають соціальну дистанцію. Сам Р. Парк писав, що таких чинників може бути багато, у тому числі невідомих⁸. Шкала Богардуса вимірює тільки операціональний конструкт. Про що саме свідчить міра «розуміння та близькості» – важко сказати напевно. Точніше, чинники соціальної дистанції необхідно визначати в кожному окремому соціокультурному контексті.

Другою важливою ознакою концепту соціальної дистанції у версії Р. Парка є непридатність для відображення відвертої ворожості та ненависті, які виливаються в прагнення заподіяти фізичну шкоду чи взагалі знищити [15; 21, 409]. Чиказький професор хотів використовувати соціальну дистанцію для вимірювання «табу і стримувань», а не схильностей до погромів. Закритість до контактів з іншими людьми, навіть відмінними за етнічною приналежністю, ще не свідчить про вороже до них ставлення, і тим більше про схильність вчиняти щодо них насильство. У вступі ми вже цитували Н. Паніну, яка стверджувала, що показник національної дистанційованості (український аналог індексу расової дистанції) вимірює лише психологічну схильність до відторгнення можливих соціальних контактів з представниками іншої етнічної групи. З прикладної точки зору це означає, що шкала Богардуса не здатна вирізняти респондентів з ворожими схильностями з-поміж респондентів, які просто не бажали б мати контактів з якоюсь етнічною групою.

Ще одним обмеженням шкали Богардуса є те, що вона малопридатна для вимірювання етнічної дистанції до етнічної більшості населення, якщо її використовувати у масових опитуваннях [21, 409], тільки між етнічною більшістю та меншинами, передусім некорінними. Коли Р. Парк розмірковував про нову хвилю «расової свідомості», він імплікував, що расові свідомість та упередження притаманні тільки місцевим жителям як реакція на збільшення кількості приїжджих та посилення конкуренції з ними.

Дуже важливою особливістю соціальної дистанції є її обумовленість соціокультурними нормами конкретних суспільств чи спільнот [6, 23]. По-перше, це знову підважує можливість використання шкали соціальної дистанції для вимірювання ворожих ставлень – адже велика соціальна дистанція може бути просто наслідком загальноприйнятих соціальних норм. По-друге – набір соціальних контактів, що використовується для шкали, та їх упорядкованість виявляються не універсальними.

Сім типів соціальних контактів, запропонованих Е. Богардусом, не є загальноприйнятим зразком для всіх культур. З одного боку, окремі соціальні контакти можуть бути взагалі відсутні в інших культурах. Наприклад, «допустити до мого клубу як близьких друзів» (див. табл. 1) – контакт, нерелевантний для України. Інший ступінь соціальної дистанції, який важко точно перенести у наш контекст, –

⁸ Виходячи з того, що досить легко розрізняються ступені близькості стосовно різних людей, Р. Парк вважав, що їх цілком можливо кількісно виміряти, принаймні, не гірше, ніж уже на той час вимірювався інтелект [18, 340].

neighborhood. Як пише В. Середа, цей термін актуальний для американських міст, але зовсім не відповідає українським реаліям, і перекладати його як «сусіди» не зовсім коректно [6, 94].

З іншого боку, порядок соціальних контактів теж може варіюватися. Наприклад, якщо в аграрних спільнотах сусіди часто є ближчими, ніж колеги по роботі, – як це закладено у варіанті шкали, адаптованому для України, то для жителів великих міст співвідношення близькості вказаних соціальних контактів може бути оберненим [6, 94]⁹.

Залежність шкали від культурного контексту обмежує її кумулятивність та метричність, точніше, вимагає для кожного нового суспільства, яке відрізняється від суспільства США, проведення методичних експериментів, де ці властивості доводилися б наново. Цікаво, що не-кумулятивна шкала Богардуса усе одно може бути надійною, з високим ступенем відтворюваності результатів.

Наступним зауваженням є існування соціальних дистанцій за іншими критеріями, крім етнічного, – наприклад, за професійною, конфесійною ознакою тощо¹⁰. Це накладає певні обмеження на використання шкали соціальної дистанції та її інтерпретацію і також пов'язане з соціокультурним контекстом. По-перше, «вага» етнічності у відсуванні людини на ту чи іншу соціальну дистанцію специфічна для кожного суспільства і може значити менше, ніж, наприклад, професія [23]. Отже, в реальному житті вплив етнічної дистанції на загальну соціальну дистанцію може бути не таким і суттєвим. По-друге, інші соціальні дистанції можуть накладатися на етнічну. Наприклад, хтось може не бажати прийняти поляка у родину не тому, що він поляк, а тому, що він католик, а респондент – православний [6, 94].

Шкала Богардуса в Україні: адаптація та шляхи вдосконалення. Коротко опишемо процес адаптації шкали Богардуса в Україні і спробуємо окреслити можливості її вдосконалення.

Шкала Богардуса була адаптована Н. Паніною у 1990 р.¹¹. Її запровадження було викликане необхідністю мати інструмент для вимірювання міжнаціональної толерантності в умовах трансформації суспільства: відсутність значних міжетнічних конфліктів в Україні супроводжувалася ескалацією міжетнічної напруги в країнах СРСР та поширеними побоюваннями подібних конфліктів у нашій країні [4, 24].

Формулювання пунктів шкали наведені у табл. 1, у п'ятому стовпчику. Методика використання шкали, як правило, передбачає, що респондент відмічає не всі прийнятні для нього соціальні контакти, а лише найближчу соціальну дистанцію, на яку він згоден допустити до себе представника певної національності. Фактично – це показник, аналогічний індексу расової дистанції, який Н. Паніна

⁹ Інший приклад можна знайти у [3, 161].

¹⁰ Сам Е. Богардус модифікував шкалу для вимірювання професійної, релігійної та ін. дистанцій [10].

¹¹ Слід сказати, що шкала Богардуса не є маргіальною і маловідомою, а набула широкого міжнародного розповсюдження [15].

пропонувала називати індексом національної дистанційованості [4, 24]. Крім того, українськими дослідниками використовуються індекси, побудовані на його основі, зокрема: індекс національної дистанційованості, інтегральні індекси національної дистанційованості, що обраховуються на основі середніх арифметичних [1], загальний індекс ксенофобії, індекс «неслов'янської нетерпимості», індекс слов'янської нетерпимості, що обраховуються на основі факторного аналізу [5].

Стандартний набір соціальних груп, щодо яких вимірюється соціальна дистанція, у дослідженнях КМІС складається з 13 груп, ІС НАНУ – з 23 груп. Серед них – не тільки окремі етнічні та національні групи, але й расова (негри) та етнолінгвістичні (російськомовні та україномовні українці). Повний перелік етнічних груп можна знайти у [5; 7].

Поглянемо на критичні зауваження на адресу шкали через призму досвіду її адаптації. Очевидно, що такі розмитість та операціональний характер концепту соціальної дистанції, чутливість шкали до соціокультурного контексту, залишаються в будь-яком випадку. Також можна прийняти, що шкала невалідна для оцінки ставлень до українців, як етнічної більшості, а, можливо, і росіян теж.

Інші зауваження, по суті, являють собою конкретизацію проблеми розмитості поняття соціальної дистанції і пояснюють, завдяки чому невизначеність існує. Їх можливо врахувати через проведення окремих досліджень, які допоможуть якщо не повністю позбутися невизначеності, то хоча б окреслити її.

Передусім необхідно встановити обумовленість відповідей на запитання шкали нормами дистанції, що існують у суспільстві, для чого варто вивчити ці норми. Уже адаптація шкали Богардуса на українських теренах може слугувати підтвердженням високої її чутливості до локальних норм. В результаті адаптації були пом'якшені формулювання першого та сьомого пунктів фінального варіанта шкали (див. табл. 1, п'ятий стовпчик), оскільки у респондентів виникали труднощі з їх розумінням [4, 30]. Там же наводяться приклади коментарів, якими респонденти супроводжували відповіді на запитання шкали під час її апробації. Вони свідчать, що респонденти можуть відмовлятися йти на близький контакт з іноземцями не тільки тому, що ставляться до них негативно. Наприклад, вони можуть остерігатися негативних наслідків цього контакту (скажімо, осуду свого способу життя з боку іноземців).

Це також говорить, що в наших умовах шкала Богардуса, скоріше за все, нездатна вичленовувати негативні та відверто ворожі ставлення до представників інших етнічних груп. Для остаточної перевірки цього необхідні дослідження, де шкала порівнювалася б з показниками таких ворожих ставлень. Тому постає окреме питання пошуку та адаптації існуючих або створення нових показників, які відображували б ці ставлення.

Варто перевірити співвідношення етнічної соціальної дистанції з дистанцією щодо інших критеріїв у нашому суспільстві: щодо професії, конфесії, матеріального становища, відносин підпорядкування, політичних уподобань.

Нарешті, цілком ймовірно, що порядок пунктів шкали соціальної дистанції відрізняється від класичного варіанта, який було запропоновано Богардусом.

Особливо проблемним виглядає порядок пунктів «допустити як сусідів» та «допустити як колег по роботі». Як ми вказували вище, порядок цих пунктів може відрізнятися від типу поселення навіть усередині України. Порушення порядку пунктів послаблює кумулятивність шкали Богардуса і можливість використання індексу національної дистанційованості у тому вигляді, як він існує зараз. Нарешті, це проблематизує і метричність шкали, а, отже, і можливість знаходити середнє та будувати на її основі інші показники. Тому необхідно наново пропустити шкалу через низку методичних процедур на кшталт тих, до яких вдавався Е. Богардус.

Реадаптувавши таким чином шкалу Богардуса, можна провести інші дослідження, що вказали б основні фактори, які визначають соціальну дистанцію і які стоять за даними шкали.

Висновки. Ми коротко простежили передісторію, конструювання та адаптацію шкали Богардуса. Саме поняття соціальної дистанції виникає у працях Г. Зіммеля та конкретизується Р. Парком для вивчення міжрасових стосунків у США.

Е. Богардус конструює шкалу соціальної дистанції, а Н. Паніна адаптує її для українського суспільства, яке тільки-но почало трансформуватися.

Шкала Богардуса, вірогідно, більшою мірою відображає етнічні упередження, проте має низку особливостей, які дуже утруднюють її інтерпретацію. Серед них – недостатня теоретична визначеність поняття соціальної дистанції та його операціональний характер; мала диференційованість шкали як щодо складових етнічних упереджень, так і щодо ставлень за іншими критеріями; непридатність для виокремлення ворожих ставлень (що необхідно окремо підкреслити) та ставлень до етнічної більшості; соціокультурна обумовленість норм соціальної дистанції, з якої випливає відносність порядку пунктів шкали, її кумулятивності та метричності. Шкала, перенесена в контекст, кардинально відмінний від ситуації її конструювання, майже повною мірою зберегла невизначеність меж валідності, яка є наслідком її особливостей.

Незважаючи на це, шкалу Богардуса варто залишити у вжитку в українській соціології, враховуючи її поширеність, простоту застосування, надійність та вже накопичений матеріал. Необхідно лише провести низку емпіричних досліджень, щоб суттєво уточнити межі валідності шкали.

Ці дослідження мали б включати у себе: уточнення того, які саме компоненти та аспекти етнічних упереджень відображає етнічна соціальна дистанція; співвідношення етнічної дистанції із соціальною дистанцією за іншими критеріями; пошук існуючих соціокультурних норм соціальної дистанції та оцінка їх впливу на етнічну дистанцію; встановлення порядку пунктів шкали, доведення її кумулятивності та метричності; нарешті, встановлення головних чинників, які впливають на соціальну дистанцію (у варіанті шкали Богардуса) в українському суспільстві. Вказаний набір досліджень передбачає необхідність пошуку чи розробки окремих показників, які можуть допомогти уточнити валідність шкали Богардуса.

1. Головаха Е. Национальная идентичность и толерантность в Украине. / Е. Головаха, Н. Панина // Национально-гражданские идентичности и толерантность : опыт России и Украины в период трансформации / под ред. Л. Дробижевой, Е. Головахи. – К. : 2007. – С. 43–68.
2. Головаха Е.И. Социальное безумие. История, теория и современная практика / Е.И. Головаха, Н.В. Панина. – К. : Абрис, 1994. – 168 с.
3. Павленко В.М., Етнопсихологія : навч. посіб. / В. М. Павленко, С. О. Таглін, – К. : Сфера, 1999. – 408 С.
4. Панина Н. Щодо застосування шкали соціальної дистанції у дослідженнях національної толерантності в Україні / Н. Панина // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 4. – С. 21–43.
5. Паниотто В. Динаміка ксенофобії в Україні, 1994–2002 / В. Паниотто // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 3. – С. 74–92.
6. Серета В.В. Етносоціологія : навч. посіб. / В.В. Серета. – Львів, 2007. – 160 с.
7. Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг / за ред. д. е. н. В. Ворони, д. с. н. М. Шулги. – К, 2008. – 656 с.
8. The handbook of attitudes / [ed. by D. Albarracin, B. T. Johnson & M. P. Zanna] – London : 2005. – 826 p.
9. Bethlehem, D. W. A Social Psychology of Prejudice / Douglas W. Bethlehem – New York : St Martin's Pr., 1985. – 262 p.
10. Bogardus, E. S. Measuring Social Distances / Emory S. Bogardus // Journal of Applied Sociology. – 1925. – № 9. – P. 299–308.
11. Bogardus, E. S. A Social Distance Scale / Emory S. Bogardus // Sociology and Social Research. – 1933. – № 17. – P. 265–271.
12. Brown R. Prejudice : Its Social Psychology / Rupert Brown. – Oxford : Blackwell Publishing, 1995. – XV. – 319 p.
13. Dictionary of race and ethnic relations / [ed. by E. Cashmore, H. Adam], 3 ed. – London : Routledge, 1994. – XVII. – 370 p.
14. Driedger L. Identity and social distance: towards understanding Simmel's "The Stranger" / L. Driedger, J. Peters // Canadian Review of Sociology/Revue canadienne de sociologie. – 2008. – Vol. 14. – Issue 2. – P. 158–173.
15. Ehrlich, H. J. The Social Psychology of Prejudice: A Systematic Theoretical Review and Propositional Inventory of the American Social Psychological Study of Prejudice / Howard J. Ehrlich. – New York : Wiley, 1973. – XII. – 208 p.
16. Ethington, P. J. The Intellectual Construction of "Social Distance" : Toward a Recovery of Georg Simmel's Social Geometry / Philip J. Ethington // Cybergeog : Epistemology, History, Teaching. – Article 30, put online on 16 September 1997, modified on 21 June 2007. – <http://www.cybergeog.eu/index227.html>. Consulted on 07 September 2008.
17. Frisby D. Simmel and Since: Essays on George Simmel 's Sociological Theory / David Frisby. – London : Routledge, 1992. – 214 p.
18. Levine D. N. Simmel's influence on American sociology / D. N. Levine, B. C. Ellwood, E. M. Gorman // American Journal of Sociology. – 1976. – Vol. 81. – P. 813–845.
19. Park, R. E. The Concept of Social Distance As Applied to the Study of Racial Attitudes and Racial Relations / Robert E. Park // Journal of Applied Sociology. – 1924. – № 8. – P. 339–344.
20. Pettigrew, T. F. Prejudice. Selections from the Harvard encyclopedia of American ethnic groups. / Thomas F. Pettigrew, George M. Fredrickson, Nathan Glazer. – Cambridge, MA : Belknap Press, 1982. – 127 p.
21. Simmel, G. The Sociology of Georg Simmel / Georg Simmel, Kurt H. Wolff (trans.). – Glencoe, Ill. : Free Press, 1950. – IX. – 445 p.

22. *Shaw, M. E.* Scales for the measurement of attitudes / Marvin E. Shaw, Jack M. Wright. – New York : McGraw-Hill, 1967. – XXI. – 604 p.
23. *Triandis, H. D.* Some studies of Social Distance // Attitude, ego-involvement, and change / ed. by Carolyn W. Sherif ; Muzafer Sherif. – New York : Wiley, 1968. – X. – 316 p.